

УДК 821.162.1

Гражина БОРКОВСЬКА

МІСТЕЧКА ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО¹

У статті висвітлено моделі зображення містечкового простору, який вносить характерні кольори до картини польської культури ХІХ ст., його історичний спадок, єврейскість, шанси промислового буму, потенційний розвиток або повну деморалізацію.

Тема, яка була викликана обставинами доволі випадковими², здалася привабливою та вартою уваги. Гарантією небанальності став сам Ю. І. Крашевський – мандрівник, історик, документаліст, мемуарист, колекціонер витворів мистецтва й картин світу, однак перш за все письменник і навіть більше: фанатик письма, який стародавній принцип «nulla dies sine linea» перетворив на життєвий девіз.

Історія та меланхолія

У літературній історії польських містечок непропорційно багато місця – по відношенню до інших типів дискурсу – займає минуле, його сліди, історія руїн. У порушенні цих проблем, користуючись знаннями із підручників й особистого ангажування, знайомства із давньою історією та поезією, чільне місце займає Ю. І. Крашевський. Його мандрівки, в тому числі перша подорож Поліссям та Волиню, а незабаром наступні ризиковані експедиції, дозволяли йому пересуватись однаково як у просторі, так і в часі. Минаючи поліську Степань, відому з королівських візитів та заснованої тут в ХVІ ст. школи, письменник відзначає сприятливе розташування поселення на самому березі ріки Горинь в оточенні прекрасних лісів, проте перш за все ж підкреслює «давність»³ цієї місцевості. «Вона належала до величезних маєтностей князів Острозьких, потім до ординації цього ж імені. У руського географа Степань згадується вже як доволі велике містечко ХІV ст. Пізніше, згідно з визначенням, воно стало

¹ Стаття польською мовою опублікована в: Kraszewski: poeta i świąty (W 200. rocznicę urodzin i 125. rocznicę śmierci pisarza) / pod red. T. Budrewicza, E. Ihnatowicz, E. Owczarz. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 2012. – 484 s. – S. 357–374.

² Цими обставинами стало запрошення з боку організаторів ІІ Міжнародного конгресу дослідників історії Польщі (Краків, 11 – 15 вересня 2012), які замовили в мене доповідь на тему «Літературна картина приватності і повсякдення малих міст в періоді розділів Польщі». Представлений тут текст є зміненою версією мого виступу.

³ Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy / przygot. do druku i wstępem poprzedził St. Burkot. – Warszawa, 1985. – 382 s. – S. 49.

джерелом постачання для воєнних потреб 63 солдатів-вершників⁴. Про театр війни, який тут розігрувався та який описували поети, серед яких Самуїл Твардовський, свідчить архітектура, а власне її рештки: вали замчиська й численні могили. Містечко є і його не має. Мізерність історичних пам'яток не компенсують споруди, які функціонують краще або гірше: ані давня синагога, збудована в готичному стилі, ані декілька церков, ані парафіяльний костел, ані кладовище з могилою Ворцеллів пірамідальної форми. Вони також в певній мірі зруйновані та свідчать щонайбільше про спроби відродження містечка.

І справді Ю. І. Крашевський стверджує: «Сьогодні в Степані більш варті згадування мешканці, які нині живуть, аніж нечисленні історичні пам'ятки⁵, проте місцевий люд, так як церкви та синагога, залишається лише тінню давнього минулого. Тому письменник, бачачи збіднілу сім'ю давніх власників містечка, поспішає засвідчити, заперечуючи раніше висловлену думку: «Ця сумна руїна більше збуджує цікавості в серцях у глядачів, ніж залишки зруйнованого замчиська»⁶.

Ворцелі живуть скромно в малому будиночку, розпихавши по кутках родинні пам'ятки: «вчорашнім днем живуть, без сьогодні і без майбутнього»⁷. У них сусід – француз шляхетного походження, «який відвідав Єгипет як інженер ще за часів імперії, який літав на повітряній кулі, який знав графа Каліостро й бачив, як той в Неаполі у Денона робить золото з ртуті в тиглі з подвійним дном; ця людина, перетнувши Європу, Африку й надхмарні краї, стільки людей, стільки випадків переживши – ось у Степані вмирати?»⁸ Розлучився з дружиною, яка його зрадила, прив'язаний усією душею до вісімнадцятого століття, відвернутий від сучасного йому світу, зневажаючи найновішу літературу – пише він в Степані сатиру, бачачи все «чорно та сумно». Є ще місцевий ксьондз, який завжди допомагає людям, скромний, щирий у вірі.

Ю. І. Крашевський трохи бунтує проти крайнього зречення мешканців Степані, а водночас найвиразніше піддається дивній чарівності такої екзистенції: «Що тут ще можна зауважити? Яка картина для художника характерів в спокійному, згасаючому, пропащому житті цих істот, які зупинились і не йдуть далі, дивляться в могилу і спокійно стоять над нею, чекаючи, поки в неї впадуть. Людина, поки має перед собою світ і надії, поки ще не знає, чим є і чим може бути, є цікавою загадкою для себе й для людей, які її оточують, але коли ця загадка розв'язується за рано, якою ж сумною стає решта життя, тому що переживши себе, ніщо вже не прибуде, а всі очікувані зміни стають лише збитками»⁹.

Життя як втрата, життя як розтрата – ось ідеальні формули меланхолії Ю. І. Крашевського. Їх реалізація часто стосується розорених містечок, які зберегли сліди давньої розкоші. Меланхолійним поглядом дивився письменник не тільки на Степань, але також на славний у віках Чарторийськ: «Сьогоднішня занедбаність містечка є болючою для мандрівника, бо своєю давністю і положенням воно заслуговує на увагу, і тим дивніше дивитися на

⁴ Ibidem, S. 49.

⁵ Ibidem, S. 49.

⁶ Ibidem, S. 52.

⁷ Ibidem, S. 53.

⁸ Ibidem, S. 53.

⁹ Ibidem, S. 56.

теперішню його нужду»¹⁰. Сумні рефлексії пробуджував Корець, який був розбудований за князя Ю. Чарторийського і пульсував життям, зосередженим навколо фабрик, що виготовляли фаянс, порцеляну, сукно, капелюхи, пояси, переткані золотими нитками, полотно, – раніше містечко було пов'язане з хоробрим родом Корецьких, а в 30-х роках XIX ст., тобто під час подорожі Ю.І. Крашевського, воно вже було спорожнілим і бідним. У Городці колекціонерська душа Крашевського відчула смак раю, коли письменник оглядав прекрасні зібрання місцевої бібліотеки, укладені із запасів багатьох магнатських домів. Він захоплювався старими томами, списками, монетами; у меланхолічній оптиці Ю.І. Крашевського власне саме місто зводилося до замку з його скарбами.

Просуваючись до Волині, Ю.І. Крашевський констатував більший достаток, в містечках працювали, використовуючи потужність машин, привезених з Росії та Англії, фабрики сукна, цукру, паперу, полотна. У Славуті однак цікавили його перш за все пам'ятки, залишені Сангушками, які перенесли власне сюди свою резиденцію із Заслава, також давні друкарні єврейських книг, які сьогодні не діють за різних обставин. Подібно Олика – ця давня власність Кішків, а потім Радзивіллів, – привертала увагу досить добре збереженими пам'ятками – замком, ратушею й колегіальним костелом. Перебування в Олиці викликає історіософічну рефлексію, для якої вихідною точкою є історія Радзивіллів: «Одним словом – все, що світ може дати, було в їхніх руках, а якщо знайшлися плями на сторінках історії, то де ж, я питаю, їх не має? Я не знаю жодного Радзивілла, але мушу визнати, як правду, не маючи в цьому найменшого зацікавлення, що мало є родів, які б в різні часи стільки послужили державі»¹¹. На кільканадцяти сторінках оповідає Ю.І. Крашевський давню історію наступного міста – Луцька. Він завершує розповідь 1449 р. І додає: «Подальша історія цього міста представлена небагатьма подіями. Луцьк почав вмирати і занепадати»¹². Подібний звіт з візиту до Острогу, хоч місто чимале й доволі заможне. Посилаючись на події ста років тому, коли острозькі маєтності були розписані на багатьох бенефіціантів, письменник коментував: «Так занепавав дім князів Острозьких. Тепер Острог – велика руїна – і скільки ж то забутих сьогодні спогадів обрушилося з мурами! Дивлячись на де-не-де розсипані уламки мурів та руїни, згадувались ці головні події історії міста та княжого дому, які я записав, не знаючи, чи зможуть вони зацікавити кожного так, як мене. Сумний і замислений я виїхав з Острогу, немовби повертався з великого цвинтаря, довго оглядався, поки мені гори не закрили решток замчиська, які білили на горі, як кістки велетня»¹³.

Кодень над Бугом автор називає «нікчемною місциною»¹⁴, славу якому принесла чудотворна ікона Божої Матері. Узагалі емблеми культу Марії виконують, на думку Ю.І. Крашевського, роль пізнавального знаку польської містечкової релігійності: «У кожному містечку, у кожному костелі бачив чорну картину над вівтарем, затулену потрійними багатими занавісками, обвішану безліччю блискіток, намист, перлів; одягнену в золотисту сукню з короною, посадженою на голові, оточену пожертвами, які утворювали собою серце,

¹⁰ Ibidem, S. 70.

¹¹ Ibidem, S. 175.

¹² Ibidem, S. 224.

¹³ Ibidem, S. 290.

¹⁴ Kraszewski J. I. Obrazy z życia i podróży. – T. 1. – Wilno : Wydanie A. Zawadzkiego, 1842. – 223 s. – S. 45.

руки, ноги, голови, чотириохгранні золоті та срібні бляхи; прикрашену штучними й живими квітами, у підніжжі якої знаходилась і жертва бідного селянина, що складалась з невеликої кількості льону та шматка полотна, і діамантові персні, які підносили багаті»¹⁵. Подавши стислий зміст історії ікони з Кодня, викраденої в Римі Міхалом Сапігою, Ю. І. Крашевський констатує: «Більше нічого сказати про Кодень, крім того, що тутешні міщани у більшій мірі, ніж десь інде, займаються шевським ремеслом»¹⁶.

Ю. І. Крашевського зачаровує феномен смерті, завмирання, розпаду¹⁷. Подібний захват можна пояснити зародженням романтичної естетики (у Польщі – есеїстика М. Мохнацького), чи пов'язати з особливим положенням Польщі в період поділів. Передіндустріальна, а може варто було б сказати – феодальна модель заснованих у Польщі міст вичерпувалася разом з її падінням. Гинули великі роди, вмирили міста, що залишались у власності дворян. Жодного з цих припущень не можна відкидати; вони здаються занадто ймовірними. Але ж чи вичерпними? Крашевського зворушує картина міст, які вмирають, вогнищ цивілізації, які згасають, незалежно від того, де вони злокалізовані. В одному зі своїх менш відомих текстів письменник звертається до досвіду німецького мандрівника Аллмерса, який у відстані в кільканадцять кілометрів від Риму натрапив на «кладовище міста, яке сьогодні, після п'яти віків спочинку <...> повинно виглядати чудесно, як руїна, вся вкрита зеленими вінками плющів і найбуйнішою рослинністю. Це містечко, яке знаходиться в горах недалеко від залізничної колії, називається поетично – Нінфа... Розграбоване колись сарацинами, містечко залишилось частково покинутим мешканцями, а потім через нездорове повітря (малярію) їх решта в XIII ст. вимандрувала до Норми. З цього часу містечко спорожніло і почало повільно перетворюватись на руїни, а кущі і бур'яни, яким ніщо не перешкоджало виростати, схопили його в свої зелені обійми. Вигляд міста, оточеного узгір'ями навколо і у звиклий для італійських поселень спосіб побудованого на пагорбі, має бути захопливим... Захисні мури з величезними вежами й воротами, сам замок з високою головною баштою, мости, костели стирчать серед зелені, огорнені гілками й вінками... По середині тече потік, укритий цвіллю, гнилий, засмічений, через який веде наполовину зруйнований кам'яний міст... Де-не-де підносяться догори стіни костелів зі статуями святих в нішах... На апсидах видно ще рештки фресок, особливо цікавих за своїм стилем у базиліці за мурами міста. Будиночки малі, тісні, без дахів, а в середині мешкають кущі та плющі. Дикі голуби літають понад озелениними аркадами, з яких плющ, клематиси й кущі падають додолу звішеними гілками»¹⁸.

У чому полягає меланхолічна чарівність цього пейзажу? Я сказала б, що в чудовому, тривожному, невирішеному до кінця переламі життя та смерті. Здається, що місто померло, відійшли з нього люди, а справи їх рук повільно перетворилися на руїни. Нінфа – як багато інших міст, які оглядав Ю. І. Крашевський під час своїх подорожей країною та за її межами, – нагадує

¹⁵ Ibidem, S. 47–48.

¹⁶ Ibidem, S. 62.

¹⁷ Цю властивість прози Ю. І. Крашевського зауважено ще раніше, див. Rudkowska M. Gruzy i ruiny w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego // Napis. – t. VII. – 2001. – S. 465–473. Авторка статті відносить наявність мотивів розпаду до творів, написаних після 1863 р.

¹⁸ Bogdan Bolesławita [Kraszewski J. I.] Omnibus. – Poznań : nakład autora, (Drezno : czcionkami J. I. Kraszewskiego), 1869. –16 s. – S. 12–13.

кладовище. Не до кінця мертвий, оскільки на гнилизні й небутті розцвіло інше життя – дике, розгнуздане, позалюдське, сильне, яке насміхалося з зусиль цивілізації. Якщо Нінфа була поєднанням людського та позалюдського – то перемогла стихія природи, біологія. Однак чи сліпа і нерозумна? Ю.І. Крашевський персоніфікує буйну рослинність – будинки без дахів «заселені» плющами й кущами, вони падають також додолу «звішеними» гілками, що породжує асоціації з людьми, які стоять з опущеними руками. Зелень сусідить із статуями святих, виставленими в зруйнованих костелах на безпосередній контакт зі світом природи.

Чи в цьому описі померлого міста можна відокремити всього лише дві площини значень: природну (буйність, життя) і культурну (розклад, смерть)? Це не зовсім так. У християнській символіці голуб уособлює Святий Дух або душі, які вилітають з вуст померлих святих. Не можна виключити, що описані птахи виконують додаткові функції: оточують цю місцевість опікою Бога, який невідомо з якою метою творить простір, де відбувається чудова зустріч життя та смерті. Підкреслимо, що Ю.І. Крашевський розміщує той агон у zdegradovanomu міському просторі. Мабуть, таким чином хоче виявити своє амбівалентне ставлення до цивілізаційних досягнень: вони без Божого догляду стають слабкими і підлеглими корозії. Тим, що ця інтерпретація є не настільки довільною, наскільки могло видатись, опосередковано свідчить прекрасний вірш М. Конопницької «I groby umrzeć mogą...» із збірки «Drobiazgi z podróźnej teki» 1903 р.:

I groby umrzeć mogą. I śmierć sama
Śmiercią zabita być może...
Oto kamienne łożę,
Sarkofag pusty, rozchylona brama,
Przez którą wiew ten, co leci od wieka
Tchnieniem ciszy, hukiem gromu,
Wywiał prochy człowieka
Z tego, gdzie wiecznym prochem leżeć mniemał – domu.

I groby ożyć mogą. I śmierć sama
Zmartwychwstała być może...
Oto kwieciste łożę,
Sarkofag pusty, rozchylona brama,
Przez która wiem ten, co leci od wieka
Tchnieniem ciszy, hukiem gromu,
Siew życia przywiał z daleka,
Do tego, co miał śmierci pieczęć nosić – domu.

Речі, створені людською рукою, є не міцними, підлягають корозії, знищенню, розкладу. Прах розвіюватиме вітер, і пам'ять зникне разом з наступними поколіннями. Немає тривалих історичних пам'яток, недоторканих анклавів людського світу. Смерть вдирається всюди – навіть в могили, перетворюючи їх на попелище. Це християнська духовність забезпечує вічний перебіг, це вона направляє нас до єдиного безпечного місця. Запозичений за посередництвом іншого мандрівника, погляд на Нінфу навчає цього ж самого: падають міста, імперії, цивілізації. Тільки присутність Бога може створити міцне життя, ефективно рятуючи перед загибеллю.

Фільтри пам'яті

Коли Ю. І. Крашевський стикався з містечком, яке виразно відходило від окресленої вище схеми: тобто історії якого не давала звестися до багатой і минулої давнини, письменник урухомлював фільтри, виведені із забутих картин, літературних зразків, почутих розповідей. Сприйняття міста вимагало естетичної підтримки, пробудженої уяви. Ідучи з Пружан до Пінська мемуарист нарікав на одноманітний краєвид, пісок, болота, жовтих і змарнілих людей, напівголих, які мешкають в курних хатинках, бруд в корчмах, розпатланих крикливих дітей. На міських заставах його обшукали, – увезення горілки було заборонене. Головна вулиця Пінська, заставлена двома рядами негарних і в цілому нужденних, старих і нерівних будинків, з числа яких відзначалася резиденція одного з Скірмунтів, так, як і вся околиця, потопала в багнюці. Однак рух в місті був більший, ніж десь інде. Процвітала торгівля, процесії з возів проїздили через ринок зі збіжжям, дьогтем, сіллю. Навколо крутилися єврейські посередники «в лисицях, енотах, сонях, баранах, з жовтими, червоними, сірими, чорними, білими бородами, без борід, в шапках, капелюхах, панчохах, босоніж, в дірявих чоботях, черевиках та в цілих туфлях і т. д.»¹⁹ Крам був однак багатший ніж десь інде, галантерейний магазин наповнений різноманітними товарами. З'являлися перші промислові ініціативи, фабрики цукру, сукна, полотен; письменник пов'язував з ними несміливі надії на подальший розвиток освіти й модернізацію поліського села.

Розповівши читачеві про минуле міста, Ю. І. Крашевський повернувся до сьогодення. У метушливих людях, які крутяться навколо коней, майна, суденець, що причалили на ріці, побачив однак тільки невгамовне бажання зиску, обжерливість і жадібність. Дивлячись на пристань, до якої підпливали суденця зі всіляким майном, що вивозиться з Полісся і привозиться для тутешньої еліти, бачив шедеври голландського малярства: «Тло цієї картини – багнюка, вода, а далі пісок і хмарне небо наче Голландії, і важке повітря, насичене сіллю, майже солоне. Я бажав би будь-якому з наших художників, які відчувають в собі сили замість копії нічого не значущої фламандської корчми зробити картину цього місця, такого оригінального, – навесні, коли лід відпустив, крига скресла, торгівля ожила; коли натовпи збираються на березі, пливуть плоти і барки, яких повітали та поблагословили їхні власники; коли брудне і в багнюці все населення Пінська стоїть над водою й оживає рухом промисловості й торгівлі. До того б потрібно додати відкриту і дуже брудну корчму, ще більше різних євреїв, коваля в чорному шкіряному фартусі, який стоїть і витріщається з обценьками в руках; дітей, кілька охлялих собак і одного іудея на возі, в соболях, – короля цієї торгівлі та руху, який згорда поглядає згори на плинні надії»²⁰.

Картина мальовнича, але – на думку Ю. І. Крашевського – занадто одноманітна, монотонна. Що ж цікавого у вигляді людей, зайнятих своєю роботою, відданих зароблянню грошей? Трохи інше ставлення проявляє Ю. І. Крашевський до Білої-Підляської, міста з багатим минулим і міста своєї юнацької освіти. Багато разів описуваний феномен Білої є вартий ще декількох зауважень. Біла поєднує у собі історію офіційну та історію особисту, що є найбільш привабливим для письменника і надає описуваному предмету ознак надзвичайності. Щодо першого питання Ю. І. Крашевський пише: «На мою думку, немає нічого більш природнішого, аніж бажання пізнати й простежити

¹⁹ Kraszewski J. I. Obrazy z życia i podróży. Op. cit., S. 105.

²⁰ Ibidem, S. 112.

місця історії, які нас з будь-якого приводу цікавлять. Це подібно до того, коли намагаємось дізнатись про минуле свого доброго друга, щоб краще його пізнати, щоб стати його частиною. Якби кожен старався пізнати хоч б не дуже віддалене минуле знайомих околиць, це минуле, рештки якого ще тліють в ній, якби кожен переписував такі події, дуже швидко склалася б цікава історія внутрішнього життя країни»²¹.

Хоч історія Білої – на думку Ю. І. Крашевського – не рясніла «цікавими фактами»²², письменник представив безліч захопливих подробиць, що стосувалися колишніх власників міста, його споруд, насамперед зруйнованого замку і костелів, ознак освітньої діяльності у місті (Академія в Білій-Підляській, 1628 р., що з 1633 р. становила собою філію Краківської Академії, пізніше – гімназія з високим рівнем навчання). Багато місця присвячує автор шанованій у Білій Ганні Радзивілл з роду Санґушків, видатної литовки, дружини канцлера Кароля Станіслава Радзивілла, яка після смерті чоловіка вела набожне життя, дбаючи про місто і академію, хоч робила це очевидно по-своєму, наприклад, очищаючи бібліотеку від еретичних книг.

Постать Ганни Радзивілл, виданої заміж в обставинах, що свідчать про цілковите підпорядкування дитини жіночої статі батьківській владі, дозволяє Ю. І. Крашевському перейти до сучасних для нього часів, до опису міста, яке знав з автопсій, які закарбувались на все життя у вдячній пам'яті: «Ах, в тій Білій провів я найкращі з моїх дитячих років, в ній моя душа себе відкрила світові, тут я відчув перший раз бажання до письма і перший раз я взяв перо до рук. Ви бачите тепер, чому так я люблю Білу і поважаю спогад про неї. Ви, для яких моє безустанне письмо, може вже неодноразово обриднуло (хоч його ви не читаете) небагато напевно ви будете вдячні містечку; але я, я його люблю, я його поважаю»²³. Письменник зберіг в пам'яті місто, оточене валом, який обростає старими липами; рів, замок з баштою і внутрішнім двориком – вражаюче пустим, якщо не лічити «духів, казок, сов і горобців»²⁴. Були знаменним слідом магнатської фортуни, яка безповоротно пропала. Так, як у випадку Нінфи, послуговується Ю. І. Крашевський особливим видом персоніфікації, представляючи руїни замку у вигляді трупа, «якого години та роки виклюють і пожеруть, як круки і грифи»²⁵.

Після публікації першого нарису про Білу в «Атенеум» відгукнувся до автора якийсь Францішек Седлецький, дивуючись, що Ю. І. Крашевський не нагадав про наполеонівський епізод, в якому підляське місто відіграло важливу роль, як осередок формування військ Варшавського Князівства²⁶. Якщо вірити авторові листа, 15 серпня 1809 р., в день народження Наполеона, влаштовано на замку прекрасний бенкет, і давнє магнатське місто засіяло на хвилину своїм давнім блиском. Чому Ю. І. Крашевський не вплітав

²¹ Ibidem, S. 7–8.

²² Ibidem, S. 27.

²³ Ibidem, S. 9.

²⁴ Ibidem, S. 13.

²⁵ Ibidem, S. 15.

²⁶ Подається за знаменитим нарисом: Budrewicz T. Miasto Biała Radziwiłłowska we wspomnieniach Kraszewskiego // Kraszewski i świat historii. Studia. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – 252 s. – S. 11–13.

наполеонівської теми в своїх оповідях?²⁷ Хіба про нього не чув? Згаданий Седлецький визнав це просто неможливим, вважаючи перші роки ХІХ ст. за «найважливішу для Білої епохи, епоху її найвищого значення, блиску і щастя», яку мешканці мусили освіжати безперервними спогадами. А все ж в Крашевського ми не знайдемо посилань на ці щасливі хвилини. Не з'являються вони в жодній з кільканадцяти романів, як епізодично або неепізодично посилаються на Білу»²⁸. Ю. І. Крашевського в цьому випадку, як в і багатьох інших, інтригує ідіома давнини, яку письменник не виключно, але найчастіше пов'язував з шляхетським простором І Речі Посполитої.

Після Білої і Любліна Ю. І. Крашевський потрапив до Свіслочі, наступної освітньої пристані. Відкривав її костел Ангелів-Охоронців, вулиці з малими міщанськими будиночками, у яких мешкали студенти. Ю. І. Крашевський згадує, що передмістя Свіслочі не мало власне міського характеру, не було тут магазинів, шинків. Лише на ринку можна було зауважити ознаки скромного урбанізму з передіндустріальної епохи, в т.ч. муровані крамниці, які пустіють протягом цілого року, наповнюючись товаром під час ярмарку. Свіслоч мала добрі школи, але довга тінь меланхолії, яка ототожнюється хіба із стагнацією післярозділової Польщі, її не відпускала. Придивляючись до містечка 30-х рр. ХІХ ст., Ю. І. Крашевський зітхав: «Сьогодні все це – лише руїни без душі та життя; руїни яких в наших провінціях в одноденній подорожі ти нарахуєш декілька – дерева дичавіють; заростають стежки, валяться споруди, ставки запливають мулом і заростають зіллям. У палаці управляючого, в залах висить білизна на шнурах, прибитих до давніх золочених карнизів. Сумно дивитися!»²⁹.

Солодкі шкільні спогади не здатні загородити думки про занепад міста. Схожі рефлексії видобуває Ю. І. Крашевський в нарисі «Пружана. Карпінський». Описавши документи, супроводжуючі розміщення міста, різноманітні прерогативи включно з правом судження і карі, а також правом одержання податків від селян, що входять з товарами, від продажу горілки, пива і меду, оцінивши згоду на влаштування двох ярмарків щороку та інші привілеї, надані міщанам, наприклад, право лісоповалу, Ю. І. Крашевський пише «І що ж ці всі привілеї містечка протягом трьохсот років принесли його мешканцям? Ані вирости, ані збагатились; захиріли міщани, розмножилися євреї, опустіли костели, а синагога щораз вища і прекрасніша»³⁰.

Так само відбувається в Дорогочині: бруд, багнука або пісок, убога корчма. Але саме цій міській корчмі, а також цікавості Ю. І. Крашевського ми завдячуємо першому в Польщі (а може й у світі) аналізу графіті. Письменник прослідкував написи, виписані на жирних віконних шибках фрази польською, російською і навіть французькою! Бачачи два слова: «Victor Hugo!» вигукнув жартома: «І як же ми не повинні доводити, що наша шляхта споріднена з галлами?»³¹

²⁷ Він не зробив цього ані в першому з текстів спогадів про Білу, опублікованим в «Атенеум» 1841 р., потім передрукованим в 1 томі «Obrazów z życia i podróży», ані в ремінісценції «Ze wspomnień» (Nowiny. – 1877. – № 23–31), ані в спогадах «Noce bezsenne. Fantazje na tle czarnym» (Tygodnik Ilustrowany. – 1887, 1888). Два останні тексти передруковані в: Kraszewski J. I. Pamiętniki / oprac., [wstęp] W. Danek. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 472 s.

²⁸ Ці твори перераховує та анотує Т. Будревич в статті Literackie obrazy Białej // Kraszewski i świat historii. Studia. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – 252 s. – S. 31–32.

²⁹ Kraszewski J. I. Obrazy z życia i podróży. Op. cit., S. 93–94.

³⁰ Ibidem, S. 112.

³¹ Ibidem, S. 149.

Місто Ю. І. Крашевського – якщо живе і розквітає, а навіть якщо кульгає і бідніє – то завжди як підпорядкований організм дворянської околиці, пов'язаний з її справами, її прагненнями. Тому в описі містечок не могло не вистачати посилення на зміни, яким піддавався містечковий простір під час так званих контрактів, тобто в періоді дворянських з'їздів, під час яких вирішували справи: підписували угоди, віддавали позики та знову брали у борг, продавали та купували різне майно. Дубно, описане також в «Чорнокнижному Ліхтарі» (1843 р.), спить цілий рік, щоб в короткий період пережити справжній землетрус: «Але ось наближається січень – дивіться – всі лави, столи, стільці, дивани заїзних будинків стоять на ринку, по вулицях мують, шарують, шкребуть, натирають бейцем, латають, чистять, білять і фарбують стіни кімнат, ремонтують печі, двері, підлоги оновлюють <...>»³² і т.д., і т.п. Містом бігають ремісники всіх галузей, в ратуші панує шум і гам, люди розпитують про квартири: «євреї вже пронюхали, у чому річ, і ось розбиваються і пхаються, верещать, шарпають нещасних, намагаючись їх кожного до себе потягнути»³³. З'являються артисти: музиканти, співаки, стрибуну й акробати. З'їжджають акторські трупи. Торговці з різноманітними товарами, також з найбільш розкішними (срібло, картини, нумізматика). Картярі, обманщики. Тривають бали, сніданки, що розтягуються, на весь день, пікніки (у цьому випадку означають прийняття, на яке одні входять за запрошеннями, інші по внесенню оплат), п'янки, гулянки, угоди і обговорення. Після кільканадцять днів рух завмирає, гості полишають Дубно і містечко «дрімати починає і засинає твердим сном до нового пробудження в перших днях січня»³⁴.

Містечка польські чи єврейські³⁵

У літературних картинах міста, як це завжди відбувається в Ю. І. Крашевського, не може не вистачати євреїв. З'являються вони в різних відступах, трактуваннях, фабулах. Ставлення до єврейської спільноти набуває різних форм – письменник буває критичним, презирливим, протекційним, доброзичливим, співчутливим, іронічним³⁶. Ця суміш почуттів, завжди застосованих з певної дистанції та призначених саме для об'єктів подальшого фону, наявна, наприклад, в розповіді про ритуальне вбивство нібито скоєному півтора століття тому в Кодені. Ю. І. Крашевський пише: «У місцевому костелі

³² Ibidem, S. 197.

³³ Ibidem, S. 197.

³⁴ Ibidem, S. 205.

³⁵ Про те, що містечко XIX ст. розглядається як соціологічне явище та викликає рефлексію на тему євреїв, свідчить розділ *Miasto* // *Encyklopedia powszechna*. – Т. 18: *Maremmy-Mstów*. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1864. – S. 456–457., де автор (найвірогідніше К. В. Вуйчицький) звертає увагу на факт проживання в польських містечках найбільше єврейське населення, а також на «приглушення» євреями вітчизняних господарських ініціатив.

³⁶ Увесь час найкращою розробкою цього питання залишається стаття *Żygi A. Problem żydowski w twórczości J. I. Kraszewskiego* // *Rocznik Komisji Historycznoliterackiej*. – 1964. – Т. 2. – S. 139–228. Див. теж. *Rudkowska M. Kraszewski i Klaczko, albo o polskości otwartego wyboru* // *Kwestia żydowska w XIX w. Spory o tożsamość Polaków* / pod red. G. Borkowskiej i M. Rudkowskiej. – Warszawa : Cyklady, 2004. – 493 s. – S. 95–106; *Rudkowska M. Kraszewski wobec Rosji*. – Warszawa : Narodowe Centrum Kultury, 2009. – 335 s. – S. 180–198.; *Fiećko J. Kwestia żydowska we współczesnych powieściach Kraszewskiego* // *Europejskość i rodzimność : horyzonty twórczości J. I. Kraszewskiego* / red. W. Ratajczak, T. Sobieraj. – Т. 47. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2006. – 401 s. – S. 233–248.

знаходиться надгробок дитини, замордованої євреями». Після того, як ніби відступаючись від категоричності цієї заяви, автор дає пояснення, що вказує на інші обставини агресії по відношенню до єврейської спільноти: «Таких (тобто нагробків мнимих жертв) багато в різних місцях, бо в нас через ненависть для євреїв, непогодженням з тим, що у всьому потребуємо їх допомоги, запідозрюють їх в схожих злочинах, і всі вірили, що вони на свята до маці потребує християнської крові»³⁷. Описуючи події 8 травня 1698 р., коли трирічного Матвія повинні були захопити та вбити, Ю. І. Крашевський не шукає правди в цій історії. Коментуючи ж репресії, застосовані по відношенню до місцевої єврейської спільноти (катування членів єврейської общини, вбивство двох євреїв, зруйнування божниці, знищення єврейського кладовища), несміло сумнівається: «Один Бог знає, чи не понесли судді із собою на верховний Суд невинної крові і сліз»³⁸.

Євреї становлять елемент маломістечковості, сірий і слабо індивідуалізований: «Вулицями волочиться єврей з краном, обдєрта єврейка, який багач, який посередник у пошуках мандрівника»³⁹. Коли місто оживляється, негайно з'являються єврейські купці більшого формату: «Бо чим же Ізраїль не торгує?»⁴⁰, риторично запитує Ю. І. Крашевський і перераховує товари, що походять з цілого світу або принаймні ті, які мають зарубіжний етикетки. Письменника вражає жорстка боротьба за клієнта, повна вересків, сварок, шарпанина, а навіть – коли потрібно – крові. Ю. І. Крашевський описує єврейську спільноту без цікавості; дивиться на євреїв так, як на річ найбільш звичну, сіру і плоску: «я ходив, думав, дивлячись на киплячу в самоварі воду, то на голі стіни, то на обличчя іудеїв, незважаючи на сувору заборону тих, що пересувалися кімнатою, то на добродушного Любка, який нюхаючи по кутках, так, у власний спосіб, досліджував минуле»⁴¹. Єврей і пес, який мочиться на стіни, у сприйнятті письменника викликають однакові емоції.

Однак Ю. І. Крашевський стверджує, що хоч індивідуально євреї нецікаві, односторонні, примітивні, але як спільнота мають на своєму рахунку численні успіхи. Один з них цей масове входження в містечка, де становлять – так, як в Пружанах, – половину загального числа населення. Чи єврейська активність прикриває радість з економічного розвитку цього містечка? Про це ми можемо тільки здогадуватися з цитованого вже фрагмента про розмноження євреїв і переваги божниці над костелом. На думку автора, передбачливість виявили пружанські євреї вже декілька віків тому, коли подарунками, піднесеними правителям, виклопотали для себе привілеї, дозвольні не тільки на оселення, але також на побудову синагоги, кладовища, на купівлю будинків в місті, ведення торгівлі і шинків, вирубку лісів. На думку Ю. І. Крашевського, Ян Казимир обмежував будівництво нових будинків молитви, боячись, що вони могли б бути поставлені на ринку або – гірше того – навпроти місцезнаходження католицької церкви. Обережність правителя відповідає поглядам письменника. Як і поділ на польську та єврейську частину Любліна: «Двоє воріт височили ще поважно в Любліні в ті часи, єдині не зіпсуті давні пам'ятки, одна Єврейська брама біля виходу з єврейського міста на вулицю Гродзьку, тому що євреї тут як і всюди мали окрему визначену частину для

³⁷ Kraszewski J. I. Obrazy z życia i podróży. Op. cit., S. 60.

³⁸ Ibidem, S. 61.

³⁹ Ibidem, S. 196.

⁴⁰ Ibidem, S. 199.

⁴¹ Ibidem, S. 142.

помешкань; друга Краківська – на Краківське Передмістя»⁴². Також письменник не коментував погромів, які винищували єврейську спільноту в межах Речі Посполитої.

Зрештою незабаром, після неповних трьох років після написання нарисів з подорожі, Ю. І. Крашевський змінив думку у проблемі іудеїв: звернув увагу на їх різноманітність, різноманітний суспільний статус, відмінності в нарядах, освіті, товариській вихованості: «Існують євреї та євреї, але одні до інших як небо та земля не схожі»⁴³. Помітив їх активність, витривалість: «Сила цього племені, яке через віросповідання, утиск, приниження не зламалося і переможно вийшло з усіх випробувань давніх бід, дивовижна. Вади є вадами їхнього стану, положення, закритості <...> і скільки ж у них сили! Скільки життя! Яка дещо деформована витривалість!»⁴⁴.

Ю. І. Крашевський однак ніколи не переступив метафоричних воріт, які відділяють польський світ від єврейського, не заглиблювався у вулиці єврейського містечка. Як ми знаємо, це пробували зробити дещо пізніше Еліза Ожешко і Клименс Юнош, підлягаючи зрештою різним обмеженням. Справжній прорив настав понад пів століття пізніше, коли літературу на ідиші почав обробляти серед інших й Аш Шалом. Зупинімося на хвилинку на творчості Е. Ожешко; її опис Шибова, маленького містечка, яке знаходилось в Білорусії, населеного, за винятком однієї вулиці, іудеями, становить цікавий приклад неповного зламу чужості. Що ж бачить письменниця в Шибові: на польській вулиці квіти і спокій, на єврейській – бруд, сміття, безустанний гомін. Над цим балаганом: «панує високий, темний, дивного вигляду дім молитви»⁴⁵. Оточення синагоги – на противагу інших частин єврейського містечка – чисте і доглянуте. Е. Ожешко розуміє, що для іудеїв містечко, яке становить скупчення «набожної, релігійної вченості»⁴⁶, представляє рівний ранг європейським метрополіям, але цей факт письменниця піддає численним сумнівам і коментарям. Е. Ожешко презентує внутрішній конфлікт, який розділяє єврейську спільноту, – суперечка між прихильниками замкнутого, ворожого світу набожності, яку уособлює рід Тодоросів, і світською громадянською позицією, оголошеної Юзефовичами. Цей конфлікт також кидає тінь на просторовий вимір роману: коли письменниця характеризує забудову центру містечка, перераховує не тільки дім молитви, але також бет-га-мідраш, де здійснювались менш урочисті моління, зберігалися вчені книги, здійснювалась покута, також бет-ха-кагал, кагальний дім, гек-дош, притулок для бідних, лікарню. Ці установи не дивують авторку, а пробуджують особливого виду рефлексію: «Поява кожної з цих будівель була пов'язана з певною красивою і високою ідеєю громадського порядку, милосердя, пізнання, вознесення душі до бога або роздуму над піднесеними речами. Яким чином звиродніли деякі з цих ідей і чому деякі з цих первинних цілей отримали сенс і характер абсолютно протилежний тому, який їм надають у всьому світі? Це вже інша справа. Запитувати про це треба історію»⁴⁷.

Можна тільки здогадуватися з цього коментаря, уміщеного в півслова, що

⁴² Ibidem, S. 83.

⁴³ Kraszewski J. I. *Latarnia czarnoksiężska* / Oprac. E. Warzenica. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. – 478 s. – S. 242.

⁴⁴ Ibidem, S. 243.

⁴⁵ Orzeszkowa E. *Meir Ezofowicz*. – T. I. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1951. –S. 10.

⁴⁶ Ibidem, S. 13.

⁴⁷ Ibidem, S. 6.

Е. Ожешко критично оцінює напрям виховання і навчання, представленого в згаданих установах, як і релігійність – на її думку – зачинену на інші погляди, весь сучасний світ.

Не має схожої дистанції в описі єврейської спільноти в романах Аш Шалома, незалежно від того, чи містечко творить цілісний єврейський світ, що занотовує присутність християн тільки в моменті загрозової для всіх пожежі («Містечко», 1910), чи становить певний острів, занурений в чужу стихію («Кидуш Хашем», 1919). У цьому пізнішому романі відкриває Аш Шалом архітектурні потаємні місця синагоги, побудованої в Злочеві по вимолюванню і випрошуванні згоди на її зведення у правителя містечка, – пана Конєцпольського, який добре знав недовіру християн по відношенню до євреїв і складність їхнього положення: «Ззовні синагога здавалася низькою. Було важливо, щоб вона не упала в очі гоям. Усередині ж була висока і широка, оскільки фундаментами сягала глибоко в землю. На найвищому місці в синагозі стояв пюпітр контора. Таким чином набирали сенсу слова псаломщика : «З глибини я взиваю до тебе, Господи»⁴⁸.

Характерно, що тільки Аш присвячує стільки місця постійній загрозі для єврейського населення, що живе у межах І Речі Посполитої, і необмеженим можливостям самовідродження єврейського штетл: «Містечко відновлюється повільно. Старі громадяни не гинуть, і місто залишається містом. Витягнувши з попелу напівобвуглені дошки, кожен – як умів, відбудовує родинну садибу. І «місто стає знову містом»⁴⁹.

Новий ренесанс

На переломі віків ми можемо говорити про інший ренесанс польських містечок. Вони ставали предметом естетичних роздумів, були спроби видобути з них форму, ставати на захисті їхньої краси. Молодопольська авторка Єва Лускіна, писала: «Деякі з них (історичні пам'ятки – допис мій Г. Б.) пов'язуються з історією наших містечок, які розвивалися початково як ремісничі і купецькі поселення, під прикриттям місцеперебувань можновладців. До цього подвійного оборонно-торгового характеру застосовується також загальний їх план, який в головних рисах існує до наших часів.

Центр містечка становить чотирикутний ринок, навколо ж зімкнуто стоять будинки. Одну його сторону зазвичай прорізує широка дорога, давній торговий тракт, сьогодні головна вулиця. Поза ринком розбігається мережа вуличок із більш вільнішим, просторим розташуванням будинків і садів»⁵⁰. Відносячись перш за все до малопольської традиції, авторка звертає увагу на красу дерев'яних будинків з підтінням, які, – обрамлюючи ринок – з'єднувалися в цілі внутрішні галереї. Цей тип будинків відповідав стилю тому подвійному характеру всіх міст: стисле скупчення будинків, піднесеність фасадів служила обороні, в підтіннях же процвітала торгівля. Е. Лускіна захоплюється поєднанням функціональності з делікатною декоративністю:

⁴⁸ Asz Sz. Kidusz ha-szem / przeł. z jid. M. Friedman. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2003. – 176 s. – S. 35.

⁴⁹ Sz. Asz, Miasteczko. Cz. II. Warszawa [1910], прізвища перекладача немає, wstęp [Z. Dębicki]. – S. 123. Прізвище автора вступу я взяла з книги Sitarz M. Literatura jako medium pamięci. Świat powieści Szolema Asza. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010. – 368 s. – S. 287 (за S. Pigionem).

⁵⁰ Łuskińska E. W obronie piękności kraju./ Zdobił i układał dr H. Kunzek. – Kraków : nakładem Towarzystwa Miasta Krakowa i Okolicy, 1919. – S. 47–48.

будинки з підтінню, особливо ці, трохи багатіше, прекрасно презентувалися, «бронзовіючими на тлі блідої бірюзи неба»⁵¹.

Будинкам, що виражають всю архітектурну красу польських містечок, авторка протиставляє потворність кам'яниць: «ці купи сирієї цеглини із видовженими щілинами вікон, з яких аж зимно віє порожнеча банальної внутрішності»⁵². Авторка особливо міцно таврує конструкцію дахів, критих найчастіше азбесто-цементною черепицею, яка схожа на картон або папір. Письменниця пригадує, що: «Використання давніх видів черепиці, хвилястої „гусаківка“ або „карпівки“, що нагадує грубу луску металевих панцирів – уможливило в лінії добування тієї м'якої кривизни, яка пом'якшувала занадто гострі контури конструкції покрівельного зв'язування, і немало сприяла їхній чарівності»⁵³.

Водночас Е. Лускіна відкриває перед читачем красу польської провінції, розмежувальний простір між селом та містом, і здібної – при відповідній інфраструктурі – художньо створити цілісний простір. Вона не забуває також про «естетичні вимоги», що заявляються по відношенню до робочих мікрорайонів. Розрізняє мікрорайони, побудовані згідно з чужими зразкам (кахлі, клини, балки, пояси як елементи, що прикрашають кам'яниці), також про стиль, однаковий для польських фабрикантів-громадян, які повинні дотримуватись двоповерхового будування, що творить садові поселення.

Ми знаємо, що цей постулат залишився тільки мрією. Що наприклад, Дрогобич, змальований Станіславом Антонієм Мюллером, може виконувати роль зразкового провінціального містечка, яке розвивається в пришвидшеному темпі через відкриті тут запаси нафтового палива, вразив головного героя роману «Генріх Фліс» (1908) гнітючою потворністю – жахливий ринок, з гниючим єврейським крамом, понурі кам'яниці, що розвалюються, потворна ратуша, бруд: «Все місто представляло картину, таку понуру, що Флісові в голові не могло поміститись, що в цій в'язниці можна жити і не збожеволіти; що можна тут кохатися і не викликати відразу у своєму коханні; що можна працювати і не стати ідіотом в роботі; сміятися, бавитись, веселитись <...>, бути щасливим, а притому радіти швидким зором і слухом, і душею незвіриною. Навіть собаки, що вештаються по вулиці, волочилися пригнічено і погашено, з головами, опущеними в задумливості, зі сумно підібганими хвостами між задніх ніг»⁵⁴. Схожі красиви злиднів у квадраті розвиваються у провінційно настроєних творах С. Жеромського⁵⁵.

Висновки

Польська література XIX ст. не створила для містечкового простору такої репрезентації, яка враховувала б її специфічні ознаки, виразно відмінні напр. від дрібнодворянського простору. Словом, не пішла стежкою французької чи російської літератури, де маломістечковість позначала процес будування фортуни і кар'єр або нудьгу екзистенції, підсилену через систему бюрократичного контролю та піддану філософській рефлексії; не пішла також

⁵¹ Ibidem, S. 49.

⁵² Ibidem, S. 50.

⁵³ Ibidem, S. 51.

⁵⁴ Mueller St. A. Henryk Flis. Powieść. / Postawiem i przypisami opatrzyła M. Puchalska. – T. 1. – Kraków, 1976. – 273 s. – S. 23.

⁵⁵ Про ці та інші твори, де використовується просторово-часовий містечковий простір, цікаво пише Sobieraj .T. в розділі V своєї книги *Fabuły i «światopogląd»*. *Studia z historii polskiej powieści XIX-wiecznej*. – Poznań, 2004. – 313 s. – S. 169–203.

дорогою англійської літератури, де містечко підлягає інтенсивним цивілізаційним змінам. У романах молодого Крашевського («Пан Валерій», 1831; а особливо в творі «Великий світ містечка», 1832) містечко творить анклав, в якому герой, – принаймні до часу входження в доросле життя – культивує свою літературні та формалістичні зацікавленості.

Багатоаспектну його «літературність» екзистенції підкреслює конвенція роману, явно почерпнута зі Стерна, Скарбка, Е. Т. А. Гофмана. У пізніших на п'ятдесят років романах Клименса Юноши (наприклад «Пан Суддя: картина з недавнього минулого», 1886) герої провадять (при схваленні оповідача) добродушне і нікчемне життя, трактуючи свої професійні працевлаштування як дії другого плану, віддаючись беззмістовним дискусіям, картам, пліткам, фліртом⁵⁶. Також мадернізуючі зусилля несуть поразку або з приводу опору матерії (Ожешко «На провінції», 1869, оповідання С. Жеромського), або з приводу тиску неадекватних зразків до ситуацій, яким остаточно піддаються міські активісти (М. Балуцького «Пан бургомістр з Піпідувки», 1887). Певну роль в цій неданій модернізації польських містечок відіграє брак переконання, щодо цінності містечкового життя. Ці сумніви поділяють самі автори роману. Напр. поміркована антиурбаністка Е. Ожешко⁵⁷ або дружелюбний місту, але вже не міщанській роботі і міщанським змаганням – Ю. І. Крашевський⁵⁸. Інколи пунктом віднесення для малого містечка є село, інколи велика агломерація. Героїня роману Якова Гольдшміта, дядька Януша Корчака, мешканка поселення N, риторично запитає: «як я буду жити тут, в цій дивного виду Венеції, в якій роль лагун грають густа багнюка, повне і прикрі випари зяючі калюжі, в якому замість елегантних палаців і мальовничих гондол ти бачиш брудні будинки повне ще брудніших мешканців»⁵⁹. Якщо мале містечко вносить характерні кольори до картини польської культури XIX ст., то робиться так через його історичний спадок, єврейскість⁶⁰ або шанси промислового буму, який може позначати для всіх, – міста і героях –

⁵⁶ Більш детально на тему провінції у Клеменса Юноши див. Статті: Gołembiewski E. Świat małego miasteczka w powieściach Klemensa Junoszy-Szaniawskiego // Roczniki Humanistyczne. – 1987. – Z. 1. – S. 153–176.; Piechota D. Obraz prowincji w twórczości Klemensa Junoszy Szaniawskiego // Peregrynacje do źródeł. Twórczość pisarzy Lubelszczyzny od połowy XIX wieku po współczesność, pod red. J. Szcześniak, D. Trześniowskiego. – Lublin, 2006. – S. 29–42.

⁵⁷ Про важке перемагання Е. Ожешко небажання по відношенню до міста писав в т. ч. Tynecki J. в статті Orzeszkowej efekt obcości. Proces mieszczenia we wczesnych powieściach pisarki // Tynecki J. Światopogląd pozytywizmu. Wybór pism. – Łódź, 1996. – S. 132–151. Висновок цієї статті кореспондує із зауваженнями Ю. Бахужа на тему амбівалентного стосунку Ю. І. Крашевського до міського простору; на думку автора це не залежить від нашого власного ставлення до життя в місті. Bachórz J. Miasto z perspektywy Kraszewskiego // Miasto, kultura, literatura wiek XIX. Materiały z sesji naukowej / pod red. J. Daty. – Gdańsk, 1993. – S. 78.

⁵⁸ Про те, що в міських творах Ю. І. Крашевського бракує картин праці пише Бахуж Ю. Див. Bachórz J. Miasto z perspektywy Kraszewskiego // Miasto, kultura, literatura wiek XIX. Materiały z sesji naukowej / pod red. J. Daty. – Gdańsk, 1993. – S. 73–78.

⁵⁹ Goldszmit J. Dramat rodzinny. Kartka z dziejów partykularza. – Warszawa, 1881. – S. 22.

⁶⁰ Єврейське містечко (штетл) стало предметом багатьох досліджень і статей, написаних істориками та літературознавцями. Про образ штетл в польській повесній літературі говорить в т. ч. Więclawska K. в книзі Zmartwychwstałe miasteczko... Literackie oblicza sztetl. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 271 s. Тут у вступному розділі розгортається дискусія між поняттями «містечко», «штетл» (також наявна велика бібліографія). Див. теж Bauer Y. The Death of the Shtetl. – New Haven ; London : Yale University Press, 2009. – 208 p.

потенційний розвиток або повну деморалізацію. Ю. І. Крашевський залишився майстром меланхолійного споглядання на історію містечок. Зацікавленість єврейськими картинками ділив з багатьма іншими письменниками своєї епохи; не вирізняла його навіть лабільність того, що здивитися на постаті іудеїв і їх присутність в містечках (певну непослідовність можна приписати Б. Прусу, Клименсу Юношу, Свентоховському, а навіть Е. Ожешко). У художній спосіб здійснений всі аспекти містечкового простору використала лише наступна епоха – а конкретно Бруно Шульц, творець «Цинамонових крамниць» (1934), які є геніальною оповіддю про єврейське містечко за хвилину перед цивілізаційною зміною.

**Переклад з польської мови
Вікторії БІЛЯВСЬКОЇ**

**Grażyna Borkowska
Miasteczka J. I. Kraszewskiego**

W artykule wyświetlono modele obrazu przestrzeni małomiasteczkowej w utworach J. I. Kraszewskiego, wnoszących charakterystyczne kolory do obrazu polskiej kultury XIX st. przez dziedzictwo historyczne miasteczka, żydowskość albo szanse przemysłowego boomu, potencjalny rozwój lub kompletną degrengoladę.

**Гражина Борковская
Местечка Ю. И. Крашевского**

В статье отражены модели изображения местечкового пространства в произведениях Ю. И. Крашевского, которые вносят характерные цвета в картину польской культуры XIX в. историческим наследием местечка, еврейскостью или шансами промышленного бума, потенциальным развитием или полной его деморализацией.

**Grazhina Borkowska
The Small Towns of Yu. I. Krashevskiy**

In the article the models of image of township space which brings characteristic colors in the picture of the Polish culture of the XIX century through his historical inheritance, Jewishness or chances of industrial boom, potential development or his complete demoralization are reflected.